

Проф. арх. АЛЕКСАНДАР РАДОЈЕВИЋ

СВЕТОГОРСКЕ ПУТНЕ БЕЛЕШКЕ – ХИЛАНДАР

Октобра месеца, године 1994, кренуо сам са групом својих колега на Свету гору. Знао сам да је о Светој гори много писано и да су јој кроз њену дугу историју многобројни ходочасници и поклоници долазили у походе, пре свега да се „духовно образују”, да чују ту јединствену „божанску музику” и да осете њену пуноћу.

Црквени достојници, теолози, историчари, књижевници, сликари, архитекте, бележили су своје утиске у путне свеске или су их у „цртанкама” представљали скицама, цртежима и сликама.

Током боравка записивао сам утиске, водио дневник догађања а цртежима покушао да представим вештину и лепоту градитељског умећа са којим су се кроз више од једног миленијума градиле и образовале манастирске целине, та уистину прелепа утврђења која су слична међусобно по садржају и концепту а у ствари свака на свој начин особена и јединствена по свом изгледу и памћењу.

Касније, по завршетку боравка настала је моја *Светогорска џуџина белешка* ходочашћа по Гори атонској, пуна размишљања, подсећања, кратких записа и текстова, есеја и „разговора” али и пуна скица и цртежа о Светој гори, са посебним местом, простором и нагласком у њој, што је и разумљиво, о комплексу манастира Хиландар, највећој светињи светосавске духовности српског народа...

*
*   *
*

Хиландар је подигнуи не ради мене, већ ради моје ошацибине!

Биће њо школа за хиљаде монаха, ако Бог да!

Јер где ће се свештенство најјачији чистијим љавослављем него овим у Светој Гори и одакле ће се разносији њо Србији, неголи из Свете Горе.

Св. Сава

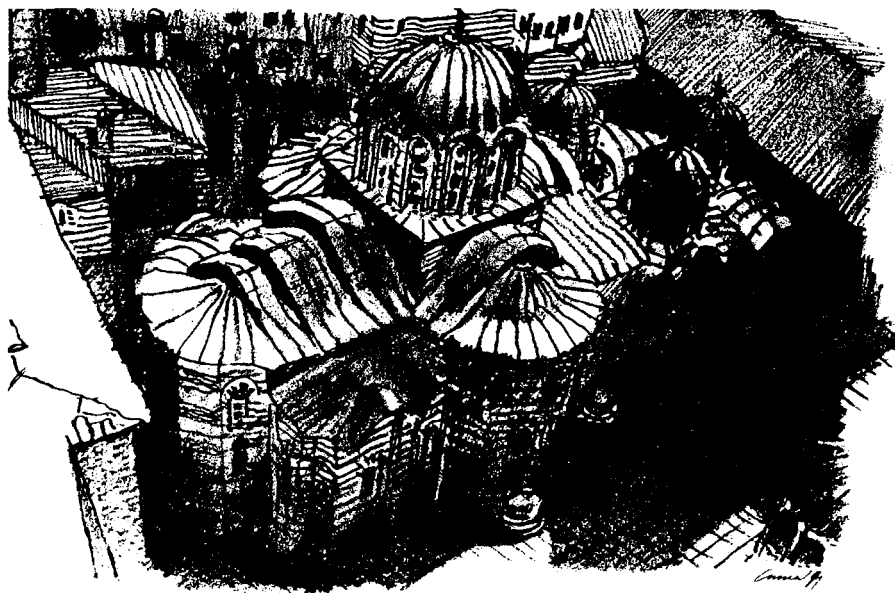
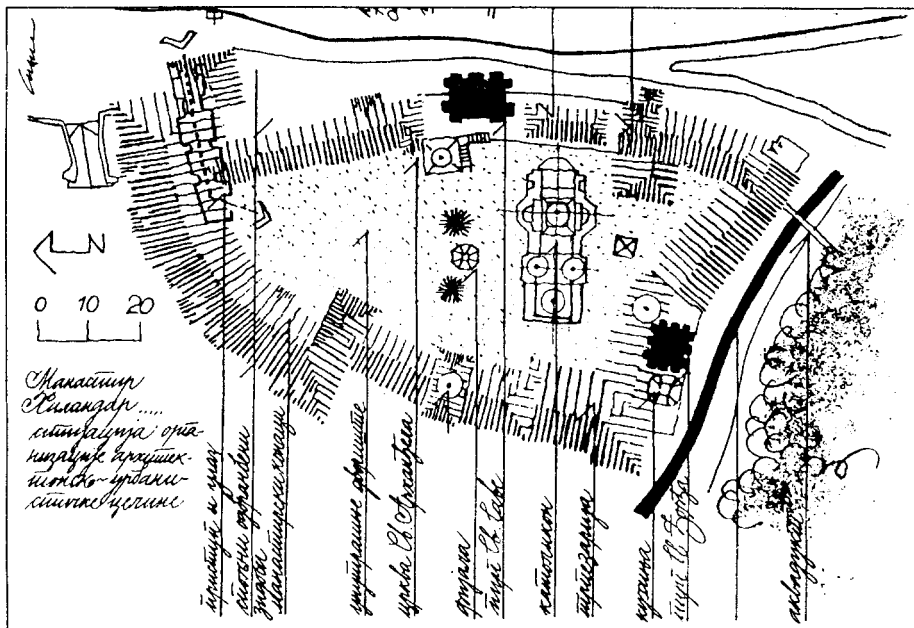

У имену Хиландар оличава се све што је свето и честито. Хиландар је истовремено родно место национа и српског језика. Он представља депозит минулих времена и културе, али и пружа још већу перспективу за будућа времена. На примерима својих предака који су овде молитвено тиховали, молитви дали пунији и садржајнији смисао и који су од манастира Хиландар учинили да је био средиште духовног живота средњовековне Србије, српски човек данас препознаје део сопственог историјског бића. Знамо да је Хиландар био значајан посредник и представник у односима и на релацији Србије и Византије, да је био и остао неутуђиво сведочанство српске легитимности. Са статусом „царске лавре” био је и најбоље „дипломатско представништво” ондашње Србије у Византији. Најумнији и највећи ствараоци, елита српске цркве, теолози, уметници, списатељи, боравили су у манастиру Хиландар да би следили стопе својих предака и изучавали најбогатију заоставштину коју има српски народ. Уосталом, у Хиландару, у његовим знаменитим просторима - цркви, параклисима, пирговима, библиотеци, ризници, трпезарији, просторима пространих конака, тремовима, налази се много сачуваног блага српских светиња и старина. У њима су сачуване, зраче и данас, све духовне енергије српског сјаја. Мноштво тих историјских драгоцености стварају при сусрету са њима код сваког од нас осећање узвишености. Сазнање да је Хиландар служио за „прихватање и примање људи од српског рода”, да је био „прибежиште свом отачеству”, то осећање узвишености постаје још снажније и приметније. Самосталан, својевластан и самоуправан, он је представљао „српску монашку колонију” и пружао окриље српском говору, остварио и неговао развој српске писане речи и књиге, био је и остао до данашњих дана средиште српског духа.

Хиландару се одлази у ходочашће да би се осетила његова духовна моћ, да би се доживела свест о јединству са Господом Исусом Христом, да би се остварио истински сусрет са његовом науком, да би се обезбедила нада, утеха и радост, да би се кроз духовни вид дочекало отварање „двери царства небескога”.

Стари и опустели грчки манастир Хиландар био је сав у рушевинама када су га монаси Симеон и Сава, отац и син,¹ почели да

Манастир Светог Александра
 у Раснини

обнављају, да граде нови манастир. Изградили су Хиландар на светом месту, на дну једног кланца окружног ниским али стрмим брдима, пуних шума и зеленила, и са нешто мало живе воде, кратке реке. Развили су садржај манастирског комплекса до пуног сјаја, па је по својој лепоти стао у исти ред са осталим великим и значајним манастирима подигнутим на Светој гори.

На молбу монаха Саве, који је дошао у Цариград да обавести цара над царевима, Алексија III Анђела, да су отац и он подигли нов манастир Хиландар на истом месту где је био и стари, да су га опколили одбрамбеним зидинама и да су изградили трпезарију и довољан број келија, *ОН*, цар, одобри да Хиландар „буде Србима на поклон вечни”. Хиландар доби статус царске лавре, а Сава доби од цара жезло.

Почело је насељавање манастира са људима који су приспели од далеких гора, из Србије. Једне вере, они су имали и једну наду, наду у небеско царство и признавали су једну заштитницу своје нове земље - пресвету Богородицу.

Даљим прегледањем и прелиставањем повеља и даровница, старих записа и србуља, када се успоставља и контакт са њиховим творцима, може се утврдити да су Срби, под заштитом својих светаца и икона, сматрали да је Света гора „перивој пресвете Богородице”, а да су манастири на Светој гори „села пресвете Богородице”. Та, по свему света земља, особен вртоград, испуњена је још увек јединственом средњовековном атмосфером живљења.

Горостасно медитеранско зеленило, ливаде са разгранатим дрвећем са којих допиру цвркути и песме „небеских” птица, величанствена тишина, силуета пиргова и склоп манастирских целина, чине слику по много чему чудесног пејзажа. Тој природној и јединственој сценографији пејзажа треба додати и тајанствене, најчешће неочекиване трептаје, читаву оркестрацију звукова који се у одређена времена мешају са звуцима клепала и звона унутар манастирског комплекса и ужурбаним ходом монаха у тамним ризама.

Нсизбрисиви доживљај потпун је тек када се чује појање у хиландарској цркви помешано и спојено са светлуцањем многобројних кандила и са трептајем воштаница на полијелеју испред иконостаса и у рукама монаха.

*
*   *
*

Манастир Хиландар се кроз векове, од свог настајања па до данашњих дана, веома много пута обнављао и градио. Много се градило, али много је и рушено. После рушења опет се обнављало и градило. У ствари, од времена византијског Хиландара стални процес грађења, рушења и поновног грађења, није ни престајао нити се прекидао.

Силуета манастира Хиландар, посматрана са околних брда, где доминирају његова два пирга – пирг св. Саве и пирг св. Ђорђа, високе зидине и малени прозори на њима, још увек пружају слику утврђења, карактеристичну за средњовековне манастире, мада, касније изграђени дократи, терасе, испусти и галерије, монашке келије, које као гроздови најчешће и завршавају оградно-одбрамбене зидине, умекшавају ту чврстину, чине је ублаженом и маштовитом. Сценографија комплетног спољног и унутрашњег простора, њена архитектоника и материјализација, допуњују ту општу, свеукупну слику.

Спонтаност отварања на зидним платнима конака, постављање и вођења снажних, често масивних и конструктивно интересантно решених дрвених степеништа, галерија, затим начин и вештина у мајсторству обраде завршетака и ограда на тремовима и галеријама, чине такође особену архитектонску вредност.

Својеврсна полихромија која је добијена употребом румене цигле и зеленожutih квадера камена, и која је урађена, не тако ретко, употребом боје и четком, на свој специфичан начин, осветљена под различитим условима светла одозго, са неба, увеличава доживљај – отворену сцену у простору.

*
*   *
*

Од почетка Хиландар је био утврђен манастир, изграђен и подешен својом организацијом грађевина за што успешнију одбрану у временима честих и опасних напада.

Унутрашњи распоред грађевина био је одређен свакако и у зависности од организације живота и службе. Опасан је снажним и високим зидовима са троструком контролом улаза. Главна, Милутинова црква, лоцирана је у средишту манастирског дворишта. Трпезарија и мађупни-

ца, кухиња, налазе се у непосредној близини Лазареве припрате, са западне стране главног улаза у цркву. Трpezарија, значајан објекат у оквиру манастирског комплекса, има две апсиде, два улаза и јако наглашен приступни трем који је оивичен полукружним аркадама. Фреске су осликане на зидним површинама лукова.

У унутрашње двориште Хиландара приступа се кроз трократну капију и пролази поред исликаних фигура ктитора Саве и Симеона, поред Кирила и Методија, поред сцена из живота пресвете Богородице. Сусрет са унутрашњим простором изазива несвакидашњи визуелни доживљај. Задивљује поглед на цркву, на њене заталасане и видно повијене површине сводова и купола, на присутну и уочљиву материјализацију зидних површина, на скоро сваки детаљ на зидовима цркве – на отворе, портале, парапете, конхе, венце.

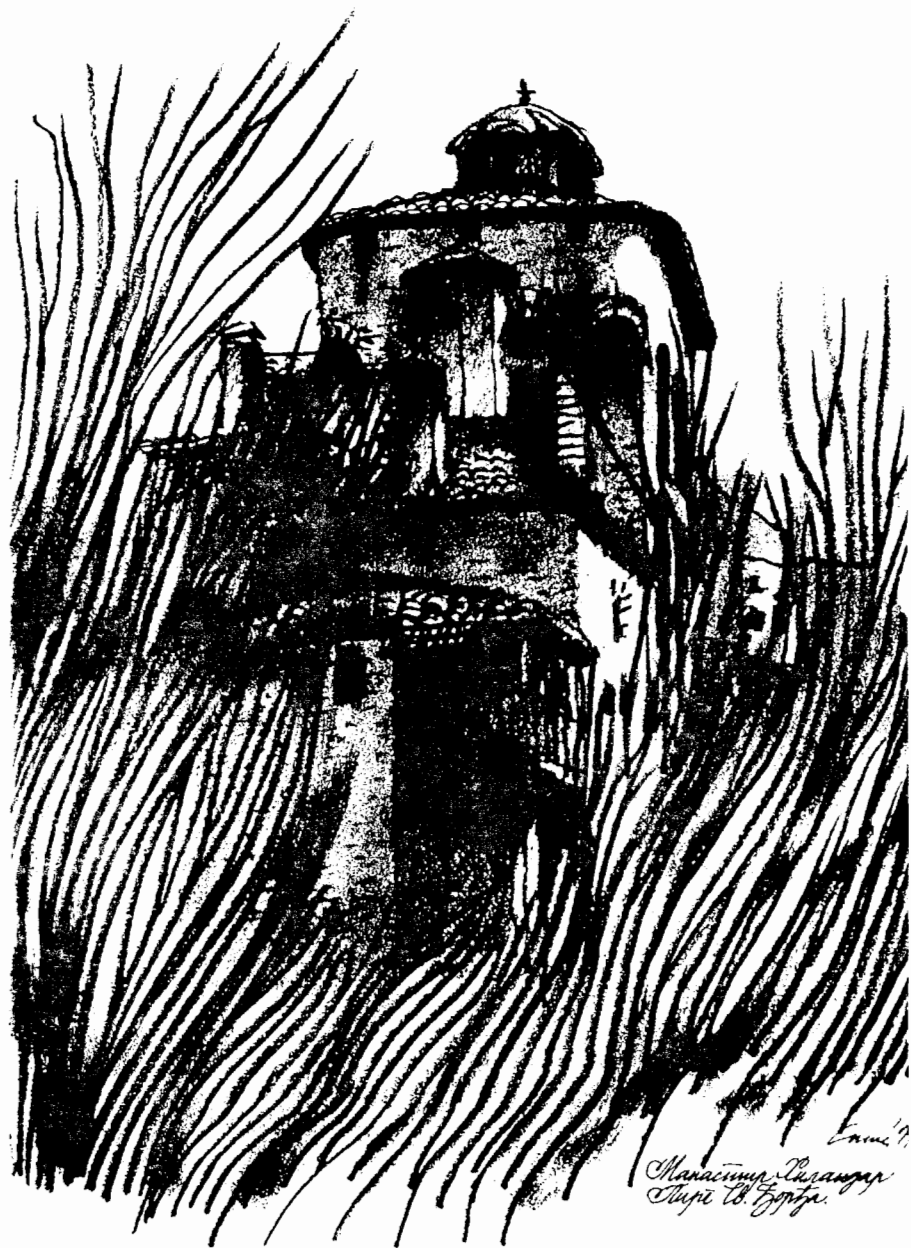
Пирг св. Саве, црква Св. арханђела, пирг св. Ђорђа у позадини и конаци у окружењу, завршавају ту визуелну сцену. Ако се грађевинама додају још и наглашени тремови и различити по функцији и димензијама отвори, изведени еркери у бондручној конструкцији који се ослањају на подупираче – коснике мало повијене при додиру са њима, игра димњака и њихових глава, чија сенка понавља њихове облике, само сада издужене на косим кровним површинама прекривеним танким каменим плочама, фијала са два обострано усправљена и витка чемпреса, визуелна сензација добија на пуноћи и остаје за доживотно памћење.

*
* * *

Главна црква, католикон, посвећен Вавдењу пресвете Богородице, делује веома раскошно и крајње фасцинантно. Својом сликовитошћу, посебно својом материјализацијом, она је и по записима једна од најлепших и најуспелије обликованих сакралних објеката на Светој гори. Налази се у најстаријем, јужном делу унутрашњег дворишта.

И поред тога што је уоквирена околним објектима, њена сагледљивост при улазу у унутрашње двориште и првом визуелном контакту са њом управо је импресивна.

Њена пропорцијска вредност нарочито је добро сагледљива са највишег нивоа пирга св. Саве. Тако логично претакање повијених и благо покренутих површина, сводова и купола стварају осећај посебности нарочито исказаној у изванредно вешто оствареном међусобном

повезивању свих делова цркве. Тај осећај бива још упечатљивији када се догоди игра светла и сенки на кровним површинама цркве, допуњена оптичком позадином – зидним платнима околних објеката и њихових кровова.

Католикон – „Милутинова црква” са припратом, чији је ктитор кнез Лазар Хребелановић – заиста представља грандиозан сакрални објекат, у потпуности одговара функцији богослужења, и пружа утисак доброг и складно уравнотеженог конструктивног склопа и споља и изнутра, независно од тога што их раздваја читаво stoleће. Архитектонска вредност се допуњује и у добро осмишљеном, плански сагледаном и решеном распореду отвора, чиме је остварено добро осветљење унутарњег простора, изведеној клесаној декорацији, решењу подова и осликаном живописању. Њена духовна вредност је још потпунија, јер тихи звуци појања, мирис светогорског тамјана, пламени воштаница и визуелни „разговор” са живописима кроз једва видљиву унутрашњост њених зидова, производе најснажнија узбуђења код свих присутних.

Подна композиција у наосу делује као тепих. Урађена од камена, очито по пројекту, зналачки и мајсторски је мозаиком инкрустирана у различите али хармоничне геометријске облике.

На деловима припрате кнеза Лазара унети су у архитектуру Хиландара плитки рељефи и декорација клесана у камену.

Највеће целине зидног сликарства, фреско-сликарства, које су осликане на површинама унутар цркве, такође одају утисак његове раскоши. На ореолима светитеља, али понегде и на њиховој одећи, или пак на орнаментима, још увек су се задржали налепљени танки златни листићи. Посебну драгоценост чине иконе на којима је наглашена и приказана смисао иконописца за верска осећања, монументалну сликовитост и племенит колорит. Поред великих и значајних икона Христоса Пантократора и Богородице Елеусе, које су биле и престоне иконе, исто вредна је и икона Ваведења – уласка мале Богородице у храм, иначе славе манастира Хиландар, једне, по записима, од најлепших икона у Византији настале у XIV веку.

Од портативних икона пажњу свих нас завређује највише икона Богородице Тројеручице, заштитнице манастира Хиландар, најчешће и велика инспирација сликарима због њене лепоте, песницима због њеног значења. Налази се уз игумански престо, а ту су још и Богородица Попска и Богородица Акатистна.

Скулптурални елементи од камен

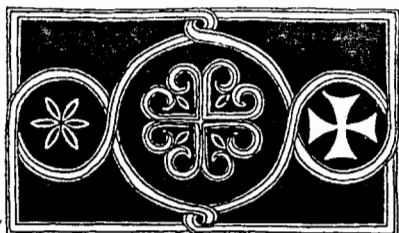
Грб Кривопаланка

Слика 99

златна плочка

*праймски ордени
или злато плочко
српска*

Слика 98

парајскиа тилка

Грб Анамита

Византискиа крст

На овом месту као да сами од себе говоре стихови песника Матије Бећковића у песми *Богородица Тројеручица*, испеваној у Хиландару 1976. године:

...И кад би ми земљу и језик збрисали,
 Све, сем ове стопе на којој сада стојим,
 Знам: још се из људи нисмо исписали,
 А док тебе има да и ја постојим.

*
 *   *
 *

Према лествици вредности манастира у оквиру светогорске заједнице, манастир Хиландар – *СВЕТА ЦАРСКА ЛАВРА СРПСКИ ХИЛАНДАР* – налази се на четвртом месту. Он је први манастир у четвртој групи у којој су још и манастири Ксиропотам, Свети Павле и Григоријат. При образовању Свете епистасије, извршне власти на Светој гори, члан из Хиландара, као првог манастира у групи, постаје протепистат и добија право да носи протово жезло.

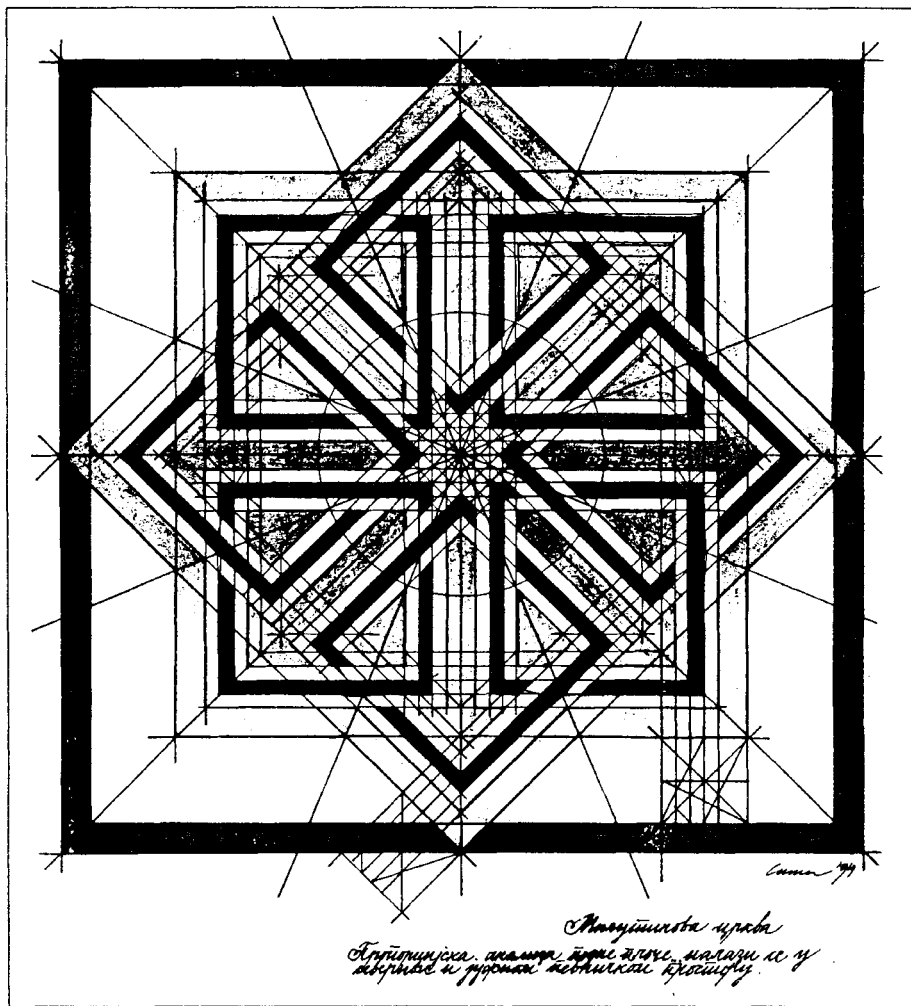
Уређење манастира је прописано Хиландарским типиком.

Назависан и слободан од царске власти и протата, самосталан је у бирању игумана.

Заснован је као општежиће, у коме монаси образују чврсту заједницу духовног живота, рада и трпезе под надзором и руковођењем игумана. Очувани су основни духовни циљеви живота у манастирској заједници – побожност, љубав и јединство. За хиландарског монаха, за његово стварно постојање од животног значаја је редовно причешћивање. То је и најприснији сусрет са Христом и сједињење његовог бића са њим „ради опроштења грехова и живота вечнога”.

Заједничка трпеза за монахе значи медитирање уз слушање житија и побожних текстова а најмање или боље никако установљење дисциплине обреда. Уопште узев, живот монаха на Светој гори, па и у Хиландару, је једна непрестана, непрекинута литургија. И када раде и када спавају, дању и ноћу, Богу се моле.

Поред Саборног храма, католикона, грађене су и мање цркве – параклиси, има их једанаест, два су ван манастирског комплекса, места погодна за неговање духовног живота. На посетиоце незабораван утисак остављају и одбрамбене куле – пиргови. У утврђењу манастира има

их три: пирг св. Саве, пирг св. Борђа и пирг св. Николе (у њима су и истоимени параклиси), а два су изван манастирских зидина: Василијев пирг у Хрусији на мору и Милутинов пирг на средокраћу пута од мора ка манастиру. Хиландар је одувек био место тиховања – садржајног ћутања али и место школовања за духовни живот. Многи монаси и свештена лица, обучавани у Хиландару, касније би преузели истакнуте црквене дужности по српским земљама.

Хиландар ће нас све, снагом својих грађевина на којима су узидане многобројне плоче од камена са натписима о њиховим ктиторима

и времену грађења, затим са складом својих целина и у пропорцијском и обликовном смислу, са специфичностима – чудотворном лозом која је, по предању, никла из гроба св. Симеона, са моћним и још чудотворнијим зрацима који зраче са иконе Мајке Божије Тројеручице, са одјецима клепала, са својим књигама, рукописима, хрисовуљама, сасудама, живописима, појањем, молитвом, и даље позивати без престанка. Једноставно, брзо се схвате и прихвате предања и истина, да док се тамо не оде, не зна се ни ко си, ни шта си, ни где си.

*
* * *

Напуштам манастир Хиландар и Свету гору приметно узбуђен, али са одлуком да им се поново, што пре, вратим и отпочнем нови „разговор” са њима.

Посматрам са палубе брода светогорске падине обрасле густим зеленилом, стрме обронке, моћно и вратоломно стење, каменито приобаље, пиргове, склупчане и испреплетане садржајем манастирске целине. И док брод оставља траг, бразду на површини мора иза себе а пунушаво море ствара буку и прави таласе, док нас три делфина елегантним и ритмичним скоковима прате својом игром, подсећам се свих мојих вођених „разговора” на тему Света гора атонска и њеног значења посматрано кроз њено егзистенцијално и духовно искуство, размишљања шта она у ствари данас јесте и шта је била у прошлости, како је опстала до данашњих дана, чиме се бранила и одбранила од гусарских упада и моћних армада.

Одговор сам записао тада а и сада тако мислим, да је првенствено у њеном имену и значењу тог имена СВЕТА ГОРА – „небески град”, „духовни дом”, „Богородичин перивој”, „огњени стуб” који повезује Небо и Земљу, СВЕТИ ПРОСТОР на коме се укрштају вечност и пролазност, божанско и људско, али и због њених житеља који су молитвом сталном, постом и ненасиљем, проповедали своје основно животно опредељење – љубав према Богу и љубав према ближњем.

По речима владике Николаја Велимировића, Света гора атонска је „царство без круне, држава без војске, земља без жена, богатство без новца, мудрост без школе, кухиња без меса, молитва без престанка, веза са небесима без прекида, славопој Христу без умора, смрт без жаљења.” Светогорска философија живота постала је православна фи-

лософија живота. Њени житељи представљали су *ВРХ ХРИШЋАНСКОГ ДРУШТВА НА ПРАВОСЛАВНОМ ИСТОКУ*. То је *ПРАВОСЛАВНА ЗАЈЕДНИЦА МОНАШКЕ АСКЕЗЕ*.

Још један поглед упућујем на Свету гору, на јединствену и једину монашку државу на свету. Њени обриси и контуре полако се утапају и губе у измаглици и капима кише. Ипак, сунце по неки пут изрони из непрестане игре плавичасто сивих облака који нам не прете, већ нас пригрљују и отпоздрављају.

Записујем у своју бележницу: Да је којим случајем другачија била, ДАНАС не би ни постојала.

